

נאמנגב

ביטאון נאמני מחוז דרום, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

גיליון מס' 29 ג' תמוז תש"ף, 25 ביוני 2020

בסיס קסטינה ללוחמה אווירית (חצור)
R.A.F (Royal Air Force) Qastina
מבנה המנהלה

דבר היו"ר

"הנה בא הקיץ
והשמש בי יודעת לטפל
קיץ - שהגבול הדק בין חלום למציאות
הולך ומתערפל
המצב הולך ומשתפר [...]
כל התסכולים שלי עפים
על הגב יש רק צדדים יפים
אם רק היה אפשר לחלום לעולמים [...]"

הנה כך נערך אהוד מנור לקראת הקיץ המתדפק על דלתותינו.

מתוסכלים במידת מה שלא הצלחנו לממש את כל תוכניותינו, התכנסנו ברוח התקופה למפגש ZOOM, שהנוכחות בו היתה מרשימה ועל כך אנו מוקירים תודה לכל הפעילים, הנאמנים ושוחרי מורשת דרום הארץ. בימים אלה הולכת ומושלמת תכנית הפעילות לקראת תשפ"א ואנו מקווים לעמוד בו ובמפגשים המתוכננים, נטולי מסכים ומסכות.

"זרעי קיץ
נישאים ברוח
מעירים זכרונות
מעוררים ערגונות.
זרעי קיץ באים בנחיריים
ורומזים איזה קיץ
הולך להיות [...]" (מאיר אריאל)

איננו מעוניינים רק בזכרונות ובערגונות. אנו פועלים לטובת הטמעת המורשת והעצמת השימור באזור הדרום, כפי שניתן לראות גם בין דפי ביטאון זה. ובכל זאת אנו נושאים געגועים לחברנו הטוב יהודה זיו שנפרד מעמנו בעת עריכת הגליון. ליהודה היה קשר עמוק עם רבים מאנשי הדרום, נטל חלק בכנסים וארועים רבים שנערכו באזור, ותרם מידיעותיו לכל דיכפין, כפי שמתאר זאת יובל נבו ברשימתו.

נתברך בזכרו ונמשיך בדרכו בשמור המורשת.

בברכת חן הארץ
ד"ר אבי ששון

הביטאון יוצא לאור על ידי ועדת מחוז באר שבע ודרום
של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
עורך ראשי ועיצוב: עפר יוגב
עורך מדעי: ד"ר אבי ששון
הגהה: דן גזית
חברי המערכת: ד"ר אבי ששון, גד סובול, דן גזית, עפר יוגב
כתובת המערכת: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
רח' מורדי הגיטאות 74 באר שבע
טלפון: 08-6192752
ofer@shimur.org.il

לציבור הנאמנים שלום

לא אכחיש, שכמו רבים וטובים, כה השתוקקנו לבואו של אביב. לא שהיתה צפייה ממנו שיגרש בחרפה את הקורונה, מאידך לא נתנגד למהלך שכזה.

זמן חירום קולוסלי, המשותף לא רק לאומה קטנה כשלנו אלא לגלובוס שלם, אשר בעשרות המאות הקודמות, לא חוו תושביו את, שאנו חווים ביום יום. ניתן להניח, כי רמת טכנולוגית השינוע הבין יבשתית בשנת 2020, העצימה ופיזרה ביד רחבה את וירוס ה-COVID-19 וכך מצאנו איש את רעהו, ספונים בדי' אמותינו.

כך, יצרנו היכרות מרשימה עם מר אריק יואן, שהביא בשורה עם תוכנת ה-ZOOM מבית מדרשו והשאר כבר היסטוריה.

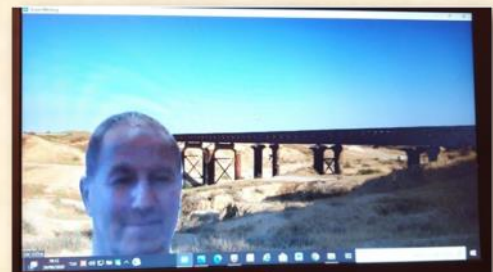
ביום שלישי 24.5.2020 כאשר השעון הראה על השעה 18.00, שלושים נאמנים אשר נרשמו מבעוד מועד ומספר נאמנים אשר הצטרפו בהמשך (קשה היה לאמוד מספר מדויק), נפגשו תחת מגבלות השעה למפגש וירטואלי של ועדת דרום, לעדכונים, מצגת, שיחה וכו'. נכחו בפגישה: מנכ"ל המועצה לשימור עמרי שלמון, יו"ר הועדה ד"ר אבי ששון ויו"ר נאמני באר שבע פרופי יהודה הוכמן. גם נציג העיר אילת, החבר שמוליק תגר, היה שותף פעיל במפגש.

חודשים מרץ ואפריל, התאפיינו בעיקר בעבודה מהבית, עד מצב, שבו חזרנו את אט כמו כולם, לשגרה. לקראת סוף חודש מרץ, החלו רשויות הערים ומועצות אזוריות, ליצור מפגשי ועדות שימור ובניין ערים, הן בתוכנת ZOOM והן במערכת MICROSOFT TEAMS. בימים אלו, עדיין נמשכות הועדות להיפגש באופן מקוון, אם כי במספר מועצות אזוריות חזרו למפגשי ועדות כסדרן.

עד אשר יאושר תקציב 2020 ונדע, אילו מטלות שאושרו לנו יצאו לפועל, העבודה ממשיכה במספר מוקדים: במחנה חברת האשלג בסדום, קבלן מטעם המועצה לשימור עובד במבנה חדר האוכל, כאשר במתחם עצמו עובד קבלן מטעם חברת כי"ל, כזכור - בניית מרכז מבקרים לחברת האשלג, למפעלי ים המלח ולחברת כי"ל; בקיבוץ עלומים מסיימים לשמר את שלושת מבני "היאחזות הראשונים" וכבר נערכים לנושא התוכן; בבית בורוכוב בקיבוץ משמר הנגב, מתקדם שימור ושיקום המבנה; ובפארק סירת שקד, החל קבלן בעבודות השימור בגשר הרכבת האנגלי מברזל על נחל אופקים.

- נתראה במפגש ועדת דרום הקרובה, 22.9.2020 בבית עלמי קיבוץ זיקים.
- שימו לב... בחודש נובמבר 2020, מתוכנן סיור נאמנים לערבה דרומית ולאילת.

**בריאות ולימים טובים
עד כאן לקט פאה ושכחה
יוגב עפר מנהל המחוז**

אם כבר, אז רקע בזום

בקרו אותנו באינטרנט
המועצה לשימור אתרי מורשת ישראל

<https://shimur.org/>

תש כוחו ופנה זיוו של יהודה זיו

(28 בפברואר 1926 – 10 ביוני 2020)

יהודה היה איש ידיעת הארץ בכל רמ"ח איבריו. איש בעל הומור מיוחד ומקורי. השתתף שנים רבות בוועדת השמות הממשלתית. כשנכבש הנגב על-ידי צה"ל בתש"ט, 1949, דרש בן-גוריון מועדת השמות לקרוא בשמות עבריים לכל נחל וכל הר בנגב. יהודה קרא למבצע בשם: "בראשית שמות - ויקרא במדבר דברים!!". איש ידיעת הארץ ואהבת הארץ, הפלמ"חניק הנצחי, שהגדיר את עצמו "איש תש"ח שראשו לא שח".

יהודה העיד על עיסוקיו בנאום פתיחה לסמינר "אבות ומייסדים" (בארגונו של אורי נווה): "החיבור בין הסיירות לבין מלאכת ההוראה הוליד אותי לימים אל חקירת ארץ ישראל והפצת ידיעתה באמצעות שפע חניכי, עם שורת מאמרי וספרי.

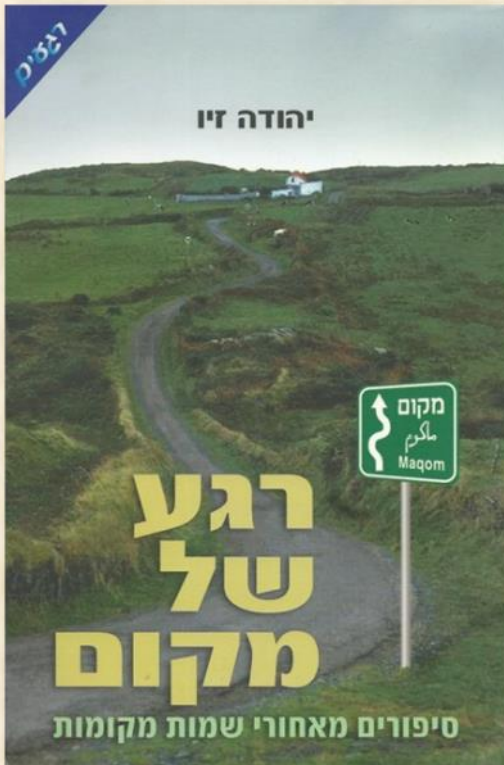
מטעם רשות שמורות הטבע ערכתי, לאחר מלחמת ששת הימים, סקר-נוף בגולן ואף בסיני – כשמאז שנת 1971 אני חבר בוועדת השמות הממשלתית ומשמש בה היום יושב-ראש ועדת שמות היישובים. בין 1976 ל-1984 עמדתי בראש מדור ידיעת הארץ של צה"ל – אותו הכתרתי בכינוי 'מדור נוע"ם', ראשי-התיבות: 'נוף/עם/מורשת' - ומאז 2011, במלאות 70 שנה לפלמ"ח, עדיין אני טורח בהשלמת חקרים בארכיון 'בית הפלמ"ח' וב'אוצר התמונות' שלו, מלא גאווה על הכינוי אשר הוענק לי שם – 'בלש פלמ"ח'..."

יהודה זיו בהדרכת חוג ידיעת הארץ של ד"ר אבי ששון
בקבוצת יבנה : ד"ר אבי ששון

תחנות חייו וחוויותיו של יהודה –
בטבריה שם גדל כילד (הוא נולד

במוסקבה בשנת 1926, אך הגיע ארצה כתינוק בן שנתיים); ברעננה, אליה עברה משפחתו בשנת 1935, שכן אביו בן-ציון זלצין נקרא לנהל בה את בית הספר העממי המקומי (בית ספר זה קרוי עד היום על שם האב: בית ספר ממלכתי 'זיו'); בימי מלחמת העצמאות, עת התנדב לפלמ"ח ושירת כמלווה שיירות ('פורמאן') וסייר; בכפר ויתקין ובחדרה, שם שימש בראשית שנות החמישים מורה למופת; בשנות שירותו בצבא הקבע כראש מדור מורי"ה (מורשת ידיעת הארץ); ובפרק האחרון בחייו, הפרק הירושלמי, אהבתו החושנית וקנאותו לעיר מגוריו (ברחוב עמק רפאים שבמושבה הגרמנית בירושלים), לאנשיה ולאחיה. יהודה היה מורה למורים. מורם ורבו הנערץ והאהוב של דורות של מורי דרך בארץ ושל חובבי תולדותיה של ארץ ישראל, טבעה ותרבותיה. הוא היה גא במעמדו ו'התלקק' (כלשונו) על כל פיסת ידע חדש שצבר. הוא הגיע להרצות בכל מקום שאליו הוזמן והתייחס ברצינות תהומית למאות השאלות שהופנו אליו מכל קצוות הארץ, מבני נוער ומבוגרים. כל שאלה כזו העסיקה אותו, והמאמץ המחקרי שהשקיע על מנת למצוא את התשובות הנכונות – ובאין תשובה ודאית, לא פעם גם בהשערות מפולפלות – גרם לו הנאה בלתי רגילה. בהפצת הידע שצבר ובחינוך לאהבת הארץ (ברגליים ממש), לאהבת התנ"ך ('לראות את התנ"ך' בלשונו) ולאהבת הלשון העברית, ראה ייעוד ושליחות. משחקי מילים ושנינויות לשון (כולל בערבית שהייתה שגורה על פיו) היו חלק בלתי נפרד מהווייתו, שיחתו וכתיבתו. חיבה מיוחדת הגה לשמות מקומות בארץ – שמות יישובים, אתרי נוף או רחובות. הוא היה חבר בוועדות ממשלתיות ועירוניות שעסקו בקביעת שמות, וחקירת גלגוליהם של שמות הייתה עבורו תענוג בלתי רגיל ומקור אין סופי של סיפוק ושמחה.

אהד מספריו של יהודה זיו

[דוד אסף, שפרסם בבלוג שלו 'עונג שבת' מעל שישים מאמרים של יהודה, כתב עם היוודע דבר מותו פוסט מיוחד ובו סיכם את תולדות חייו ('יהודה אָתָה יוֹדוּךָ אָחִיךָ: פרידה מיהודה זיו', בלוג עונג שבת, 12 ביוני 2020)].

יהודה סיפר שבהיותו נער בוגר קיבל זימון להכשרת הפלמ"ח. הוא הכין תרמיל מלא בציוד הכרחי ובא להפרד מהוריו. אביו שאל האם לקח איתו תנ"ך? "לא, אין לי מקום בתרמיל" השיב יהודה. הסטירה (החינוכית) שקיבל באותו רגע הפכה את ספר התנ"ך לחלק בלתי נפרד מציודו הנלווה לטיולים יחד עם המים והאוכל, מאז ועד היום.

יהודה היה עונה בחביבות ובהומור לשאלות אודות מקומות בארץ. בדרך כלל היה מוסיף ספור או אמירה מפרי עטו או מהתנ"ך, עליו התחנך. שאלתי אותו הרבה שאלות ולכולם זכיתי בתשובה נעימה ומעניינת. פעם התווכחתי על המקצוע הראשון בעולם. לגרסת יהודה היה זה: קורא בשמות, ואילו אני טענתי שזהו הגנן, שהרי

האדם הראשון הצטווה לעבוד בגן עדן. לגבי שאלתי על באר עתיקה, ג'וחדאר, שעל גדות נחל לכיש בין באר-טוביה למושב גבעתי, זכיתי לקבל מאמר ארוך ומלומד על הדרכים, התחבורה והדואר הממלוכי. כמו-כן, על משחק הפולו על-גבי סוסים שהיה משחק החביב על השלטון הממלוכי. המשחק מופיע בתחריט על גבי באר ג'וחדאר [ג'וחנדר] בגולן.

מאמר יפה אחר קבלתי על השאלה - מדוע כביש 232 ניצנים-צומת גבעתי מפותל מאד. הופיעו במאמר כבישים מפותלים בארץ ובעולם והסיפורים מאחורי השמות: "שבע אחיות" בקסטל, מעלה עקרבים, וכו'.

'משנה שם – משנה מזל?'

יהודה זיו, ירושלים.

בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל הולידה העלייה ההמונית שפע פטרוניים ושושבינים – מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית, המרכז החקלאי וכן ועדת שמות היישובים שעל-יד הקהק"ל - אשר קבעו ליישובי-העולים החדשים, בין היתר, שמות זמניים תחילה ולימים אף חילופי שמות של-קבע – אם משום שלא נקלטו, שלא נשאו חן בעיני המתיישבים (בהם 'גרעינים' מאורגנים, אשר 'עלו על הקרקע' עם שם מוכן ומזומן משלהם!), או שנשנתו בעקבות חילוף היישובים בהם.

תהליך זה ניכר במיוחד בדרום-פלשת ובצפון-מערב הנגב – אשר שימשו בשעתם כר נרחב לקליטת העולים החדשים. לא לחינם היה אברהם הרצפלד, שעמד בעת ההיא בראש 'המרכז החקלאי' של ההסתדרות הכללית, נוהג לשוב ולהכריז: 'כל יום עצמאות אני יורד לנגב, לראות שם את כל היישובים החדשים: ממש אפשר להשתגע!!! ומי שלא משתגע – הוא לא נורמאלי!!!...'

בשולי 'מפת יובל הקרן הקיימת לישראל' (1954 – שבסיסה מפת ארץ-ישראל בקני"מ 1:250,000, הוצ' מחלקת המדידות, ספט' 1950), בצד רשימת שמות היישובים החדשים, הובאו גם שמותיהם הזמניים והקודמים. מתוכה הבאנו את גלגולי שמותיהם של יישובי העולים והיישובים החדשים בעת 'יובל הקק"ל':

1. אַחוּזָם א' < מעגלים ;
2. אחוזם ב' < שלוה ;
3. אשדוד א' < שדה-עוזיה ;
4. אשדוד ב' < אַמוּנִים ;
5. אשדוד ג' < בית-עזרא ;
6. בְּטָאנִי (בערבית : יעושי בְּטָנוֹת צמר') < בֵּית־נֶזֶה הדרומית < שתולים ;
7. בְּרַבְרָה (שיבושו הערבי של שם, הנזכר בתלמוד הירושלמי :) < בְּרַבְרִית < מבקיעים ;
8. בְּשִׁית (בערבית, שיבוש 'בֵּית שִׁית' = שֵׁת, בן אדם) < כפר-הַיָּאֹר (הוקם בידי עולי מצרים!) < כפר-האביב < כפר-אביב ;
9. בשית < מִיֶּשֶׁר ;
10. בשית < 14 במאי [??] < זְכָר-דוב [גְרוֹנֶר] < מְשֻׁגָב-דוב ;
11. בשית ד' < יִפְה-עֶנְף < שְׂדֵמָה ;
12. הצופים ב' < בארות < בְּאֵרֵי (ע"ש בְּאֵרֵי < בְּאֵרֵי < יִפְרֵל' כצנלסון) ;
13. הצופים ג' < חצרים ;
14. הצופים ד' < זָמָה [= מערבה! אל היס!] < פלמ"חאים < פלמ"חים ;
15. הצופים ו' < תל-רְעִים (בעקבות 'תל-גִּמְה' [בערבית 'באר שופעת מים'] הסמוך, אשר באוזני הפלמ"חיניקים לשעבר צלצל שמו כיתל גִּמְאָה' = חבורה/חבריא/יְחָבְרָה' – ערך מקודש ב'לכסיקון הפלמ"חי!) < בית-רְעִים < רְעִים ;
16. יבנה < כרם יבנה < קבוצת יבנה ;
17. יַעֲיִל [ר"ת : 'יחידה עברית לתובלה' בצבא בריטניה] < אביגדור (ע"ש אוֹסְמוֹנְדָה-אביגדור, אביו של קולונל גוֹלְדְסְמִית – מפקד היחידה) ; 18. ירחיב < דביר < דבירה ;
19. מְגִדֵל (מְגִדֵל' בערבית – וכינויה המלא, 'מגידל-עִזָּה', בא כדי להבדילה מיישובים אחרים בשם 'מגידל') < מגדל-גד < מגדל-אשקלון < אשקלון ;
20. מגידל א' < משען ;
21. מְסַמְיָה א'?! [בְּרַבְרַת-שמים' בערבית, מלשון 'סְמָא' = 'שְׂמִים'] < חצב ;
22. מסמיה ב' < תלמי-יחיאל ;
23. מסמיה ג' < יָנוֹן ;
24. נירים < בית-נִיר ;
25. נתיבה < יד-בנימין (מִינְץ) ;
26. נתיבות < בני-דרום ;
27. ספיח < בית-קמה ;
28. צור-מְעוֹן < כיסופים ;
29. צור-מְעוֹן < בני-המושבים < ניר-בנים ;
30. צְקֵלָג < להב ;
31. קְשֻׁטִינָה א' [כך נכתב אז!!!] (שיבוש השם הערבי 'קֶצֶר אֶ-טִינָה' = 'מצודת הַטִּינ') < כפר-אחים ;
32. קשטינה ב' < ערוגות ;
33. שְׁלֵהְבִית < לְהַבִּים.

יהי זכרו של יהודה זיו ברוך

יובל נבו - עין צורים

ועדת סיורים – מועצה לשימור אתרי מורשת

במסגרת הועדות הקיימות במועצה לשימור, קיימת גם ועדת סיורים. מטרת הסיורים היא להביא את נושא השימור לידיעת הצבור הרחב. הסיורים הם חלון-ראווה למועצה לשימור ולפעולותיה, וכך מנגישים לצבור הרחב את עבודת המועצה. סיורי השימור הם חלק בלתי נפרד של הנחלת המורשת. יש לנו הרבה מאבקים על השימור בארץ, והסיורים הם כלי עבודה נוסף בנושא השימור. אחד הנושאים החשובים שבהם עוסקת הועדה הוא הגדלת החשיפה, הגעה לקהלים גדולים יותר, וזאת - על ידי חבר מביא חבר, קבוצות פייסבוק, דפדפות פרסום ועוד. אנו רואים שכל הזמן מגיעים אנשים נוספים לסיורים. דרך נוספת היא דרך מספר סיורים על שביל ישראל עם נגיעות שימור. הסיורים שלנו הם ייחודיים באתרים היסטוריים ברחבי הארץ, בדגש על שימור ומורשת. בסיורים אפשר לשמוע ספורים עלומים ומבקרים באתרים מרתקים, פוגשים דמויות מרתקות וסיגנונות ונחשפים לאדריכלות מונומנטלית שיצרו אדריכלים בעלי שם עולמי, לצד אדריכלות עממית מלאת קסם. כל אלו מוגשים למשתתפים על ידי מיטב המדריכים.

בוועדת הסיורים יושבים לא מעט מדריכי טיולים ביחד עם נאמני שימור ואוהבי סיורים. לקראת כל עונה, שמתחילה בחודש ספטמבר, מתחילים לגבש את תוכנית הסיורים, בדרך כלל כ-27 סיורים בעונה. כל ההצעות הראשוניות מגיעות אל תת-ועדה שבראשה עומד גבי הורוביץ - שניהל שנים רבות את מכון אבשלום. לאחר גיבוש ההמלצות שלהם, ההצעה מגיעה למליאת הוועדה ושם מאושרת התוכנית, ואם יש צורך משנים דברים.

צריך לזכור שלהוציא לפועל תוכנית כזאת, זה כרוך בהמון לוגיסטיקה, לסגור עם מדריכים ועם בתי הארחה במקרה של סיור בן יומיים, ועוד ועוד. פעם בחודש אנחנו מתקשרים למשתתפי הסיורים על מנת לבדוק איך היה

סיור מועצה לשימור במסתור צפרות עזוז: עפר יוגב

הסיור, איך היו ההדרכה והמדריך, על מנת לנסות ולשפר את הטעון שיפור. ואכן, שינינו דברים בעקבות הערות שקיבלנו מהמשתתפים.

בעונה הקרובה יתקיימו שישה סיורים במחוז שלנו - אתם מוזמנים להצטרף לסיורים אלה. בסוף חודש אוגוסט תצא לאור החוברת השנתית של הפעילות השנתית, ושם תוכלו לראות את כל תוכנית הסיורים, כולל תאריכים וכל שאר הפרטים:

3.12.2020	- סיור באשקלון - היסטוריה ושימור בתל אשקלון וחוף ברנע. המדריך-ד"ר אבי ששון.
10.12.2020	- חשמל 2020 - מראשית החשמל ועד אנרגיות מתחדשות באתרים בדרום. הדרכה-זהר לביא.
15/16.2020	- קמפוס גבולות הדרום - סיור של יומיים על כביש 10 וכביש 90, ישנים באילת. הדרכה- מודי שניר.
14.1.2021	- התיישבות במדבר - שדה בוקר חוות בודדים ושנטי. הדרכה-זאב זיוון.
4.3.2021	- חבל לכיש - התיישבות ובטחון לאורך הגדר במזרח לכיש. הדרכה-חנוך ויזר.
18.2.2021	- בדואים בנגב - סיור, מפגשים וארוחה ביישובי הנגב. העתק של הסיור שעשינו במסגרת ועדת שמור דרום. הדרכה-שלומה ציזר.

אבי פלדמן – חבר ועדת הסיורים של המועצה לשימור

במלאת 70 שנה לירוחם

מדריך היה כינויו של נציג המחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית ביישובים החקלאיים. כך זכו היאחזויות הנח"ל לשני מדריכים: מדריך משקי ומדריך חברתי.

ארבעה מדריכים ליוו את העולים לירוחם לאורך השנים. ראשון שבהם היה רודי זעיר (קליינר) מקיבוץ גן-שמואל. רודי, שהיה קצין בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה, סמח"ט חטיבת ירושלים במלחמת העצמאות והאחראי לפינוי צפון-ים-המלח במאי 1948. לתפקידו בהדרכת עולי ירוחם גויס בידי גיורא יוספטל, מנכ"ל המחלקה לקליטה בסוכנות היהודית.

ראשוניה של ירוחם, מעולי רומניה, הגיעו ליישובם החדש ב-9.1.1951. תיאורו של רודי את הנסיעה הארוכה מנמל חיפה ליישוב החדש במדבר הוא תיאור ליל בלהות שבעקבותיו עזבו את היישוב שני שליש מהבאים. את זיכרונותיו של רודי זעיר קראנו בספר שאותו ערכה דליה אמוץ-ויסליב ב-1972 בשם: "וינה-גן-שמואל". אחרי שנה וחצי - סיכם רודי ממרחק של שנים - השארתי את המקום עם מאה וחמישים משפחות פחות או יותר קבועות, כולם עבדו, הילדים למדו ואני אמרתי ליוספטל: "עכשיו תחליף אותי ותביא מישהו אחר במקומי".

החליף אותו בתפקידו שלמה תמיר (ליפסקי) מקיבוץ תל-יוסף. שלמה, שהיה מתנדב תמידי, היה מחלוצי העלייה השלישית ומראשוני קיבוץ תל-יוסף. הוא היה נוטר בימי המאורעות 1936-1939, שרת ביחידה העברית לתובלה 468 במלחמת העולם השנייה ויצא לשליחויות עלייה בצי'קוסלובקיה, הונגריה, וברזיל. שלמה אירח בירוחם את הנשיא יצחק בן-צבי ורעייתו בהנחת אבן-פינה למבני המאפיה, בית החרושת לקרח ומבני מגורים של קבע ב-29.1.1953. במגילת הבניין נכתב:

"...יהי רצון שהבתים יעמדו איתנים, שהמתיישבים בהם יחיו בשלום, שיהיה שלום בתוכנו, סביבנו בארץ ובעולם כולו, שנקלוט עולים רבים, נבנה יישוב גדול וגדל. נזכה בימינו לראות יישובי עובדים רבים מסביבנו, את ארץ-ישראל מדן ועד אילת בנויה על תילה ועם ישראל יושב איתנו בארצנו...".

תמיר היה זה שפנה לדוד בן-גוריון לקבל החלטה - היש לקיים את ירוחם כיישוב או לפרקה.

מעברת ירוחם 1957: מאגר סיפורי מורשת

מדריכה השלישי של ירוחם היה יחיאל בן-ארצי מקיבוץ נצר-סרני שהוחלף בידי פנחס מוצ'ניק-מענית מהמושב נהלל. מוצ'ניק שהה בירוחם משנת 1954 ועד 1969 והקים בה את המועצה המקומית הראשונה. כתב לו מיכה טלמון, מנהל חבל הנגב של הסוכנות היהודית בעבר ומנהל המחוז במשרד השיכון:

"...ברצוני להודות לך על שיתוף הפעולה הפורה וההדוק בינינו בשנים קשות וטובות כאחת.

הטבעת חותמך בבניין הארץ ופיתוחה, הן בגליל והן בנגב ויש שכן לפועלך בדמות היישוב שגדל והילדים שבגרו, והעולים שזקפו קומתם, וגם אם חיי היום-יום הינם, לעיתים רצופי אכזבות, הינך יכול ללא היסוס לסכם לעצמך את התקופה כתקופה רבת עלילות והישגים.

דרישת שלום לרוזה הנושאת עימך בעול..."

בראיון אישי שקיימתי עם רוזה מוצ'ניק שנים לאחר שהתאלמנה, בביתה הצנוע שבנהלל, שמעתי על פעילותה במסגרת ארגון אימהות עובדות בירוחם (היום הוא נקרא נעמת), שמעתי ממנה על תחושתו כשעבד למען ירוחם יום וליל ולא קיבל את ההוקרה הראויה. מענית סיים חמש - עשרה שנות פעילות בירוחם וחזר לביתו שבעמק מבלי להבין שהוא נותר תמיד האיש מבחוץ.

על קשייה של עיר העולים וההנהגה הפנימית שלה בשנים הבאות, יכתבו אחרים. אני רק ביקשתי לאזכר את השנים הראשונות לירוחם והאנשים שלקחו על עצמם את המשימה להוביל מעברת עולים חדשים בארץ חדשה. זאת עשו בשליחות המדינה, הסוכנות ומפלגת פועלי ארץ-ישראל. ברכות לירוחם לחג היובל. שבעים שנה זה לא הולך ברגל.

ד"ר זאב זיוון

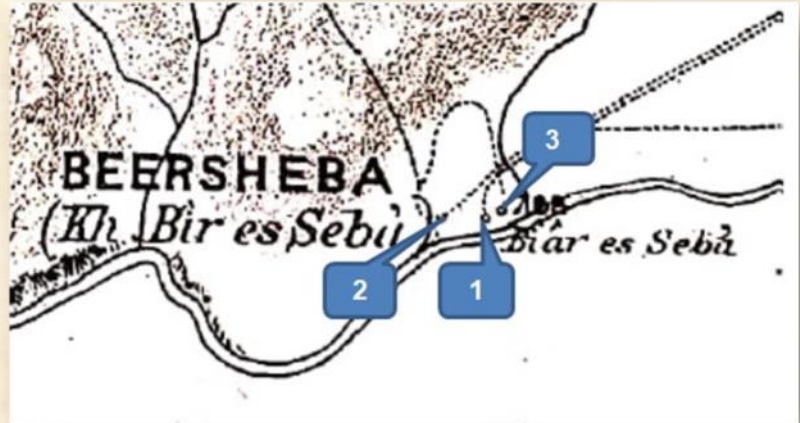
מעברת ירוחם 1957: מאגר סיפורי מורשת

תולדות שלוש הבארות של באר שבע

על פי מפת הקרן הבריטית לחקירת ארץ ישראל משנת 1880 עד לשחרור באר שבע ב- 1948

מפת הקרן הבריטית לחקירת ארץ ישראל משנת 1880 של אזור באר שבע.

במפה מסומנות 3 בארות. החיצים מצביעים על הבארות. חברי המשלחת הבריטית לסקר הארץ סיירו בבאר שבע בשנת 1875 והם מתארים שלוש מבארותיה.

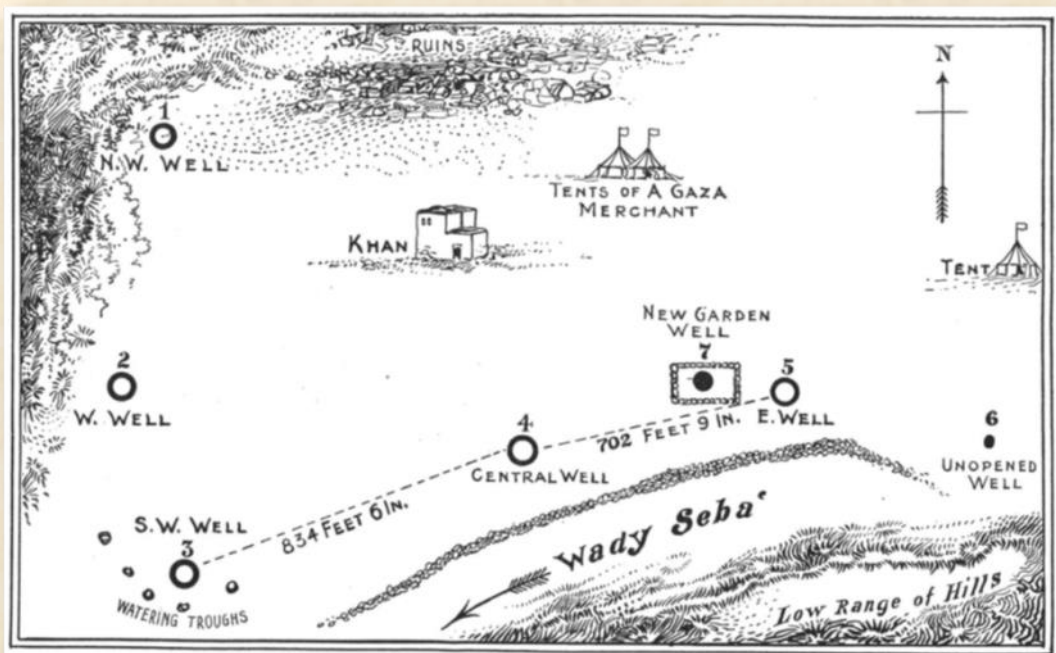

מפת הקרן הבריטית לחקירת ארץ ישראל משנת 1880 : ארכיון טוביהו

על פי מיקום הבארות ניתן לזהות את הבארות על פי מפות מאוחרות יותר ועל פי תאור של חוקרי הבארות בבאר שבע במאה ה-19 ובמאה ה-20, פרופ' ג'ורג' ליוינגסטון רובינסון

שביקר בבאר שבע בפעם הראשונה בשנת 1901, עארף אל עארף, סגן מושל באר שבע בימי המנדט ומידע ממקורות נוספים.

פרופ' ג'ורג' ליוינגסטון רובינסון ביקר בבאר שבע בפעם הראשונה בשנת 1901.

מפת הבארות מ-1901: מהדוח של פרופ' ג'ורג' ל. רובינסון

באר מס' 1 - באר אברהם

ב- 1874, כאשר קונדר חקר את האזור מטעם קרן המחקר הבריטית, הוא חנה ליד באר זאת וגילה כתובת ערבית מטושטשת משנת 1112 על אחת מאבניה: "505... אללה מוחמד". הכתובת נכתבה בעת שבאר שבע שימשה נקודת הערכות למוסלמים בניסיונם לכבוש את ירושלים מידי הצלבנים. בתקופה זאת חיזקו המוסלמים את באר שבע, ששימשה בסיס לפשיטות לעבר חברון ובית גוברין ומשם צפונה. אז גם נחפרה כנראה הבאר והונצחה בכתובת. ואולם, אפשר שהבאר קדומה יותר. (חשוב לציין כי במתחם באר אברהם יש 2 בארות, אחת קדומה מאוד מרעותה).

מיקום הבאר בתצ"א כיום: govmap

בשנים 1883 – 1884 סייר באזור הכומר הבריטי חוקר הטבע הנרי בייקר טריסטרם ובספרו "מסע בארץ הקודש" מתאר את חורבות באר שבע: "בשעה שתיים בערך הגענו לבאר שבע, ושם היו אוהלינו נטועים מסביב לאחת מבארות אברהם... קווים ארוכים של יסודות מציינים את מקום העיר העתיקה. הילידים שבקרו במחננו ציינו במלוא

הגאווה הגזעית כי הבארות נחפרו בידי איברהים אל חליל, כלומר - הידיד אברהם, שהוא אברהם אבינו". על באר אברהם כתב פרופ' ג'ורג' ליוינגסטון רובינסון שביקר בפעם הראשונה בבאר שבע ב- 1901. מפרסום העולם המקראי, כרך א. 17, מס' 4 (אפריל 1901), עמוד 252, הוצאת אוניברסיטת שיקגו.

באר אברהם – זו הבאר הגדולה ביותר לפי ההערכות שלנו, קוטרה 5 מטר; אבל, על פי המדידה בפועל על ידי Conder, Gautier, קוטרה 12 רגל ו-53 ס"מ לעומק 14 מטר ו-6 אינץ'. קוטר הבאר נעשה צר ככל שיורדים לעומקה, והמים מתרוממים בראש קשת האבן הבנויה מעל הבאר שעליה חבל, המחובר לדליי-עור ענקים. האנטיליה מסובבת על ידי גמל. הגג והקשת המקומרת נבנו בדצמבר 1897. גם כאן היו הערבים משקים את עדריהם. מסופר על ידי הערבים כי זאת הבאר שחפר איברהים אל חליל אברהם, החבר (של אלוהים). על קירות הבאר, בעומק של חמישה-עשר נדבכים, יש כתובת בערבית המציינת כי הקירות העליונים נבנו בשנת 505 להיג'רה המוסלמית, מה שמעיד כי הקירות היו כבר במאה השתיים – עשרה (תורגם מאנגלית).

באר אברהם - צילום מ- 1 באוקטובר 1946: אתר עיריית באר שבע

"באר אל עכלוך" - הבאר שייכת למוחמד יוסף עכלוך. האירופים וחלק גדול של התושבים המקומיים מאמינים כי זוהי בארו של אברהם אבינו. הבאר נמצאת ממזרח לעיר והייתה כלולה לפנים בנכסיו של סוילם בן ערפאן, השיח' של הסואחנה.

כיום, במרכז המבקרים 2 בארות: הבאר הקטנה עתיקה מהבאר הגדולה.

באר מס' 2 - הבאר המערבית

הבאר המרכזית הגדולה ביותר לפי הערכות שלנו, קוטר כ-6 רגל אבל, על פי המדידה בפועל על ידי Conder, Gautier, הוא רק 5 רגל ו-41 ס"מ לעומק 12 מטר 53 ס"מ מעל הבאר הקשת. הוא קמור, המים מתרוממים בראש הקשת שעליה חבל, המחובר לדלי עור ענקי, מצויר על ידי גמל. הגג המקומר וההמצאה לגידול המים נבנו בדצמבר. גם כאן היו הערבים משקים את עדריהם (תורגם מאנגלית).

"המושל הטורקי (עלי אכרם בק) הקים מבנה על הבאר העתיקה בשנת 1906, והתקין משאבה שהעלתה את מימיה לבריכת אגירה ליד הסראיה. משם הוזרמו המים לבתי העיר בצינורות, בכך זכתה עיירת המדבר הקטנה לשכלול זה, זמן רב לפני ערים גדולות וחשובות יותר כמו ירושלים או יפו. הבנין כלל גם טחנת קמח ממשלתית ודלת הכניסה הגבוהה בחזית אפשרה את הובלת החיטה על גבי גמלים עד לריחיים".

מיקום הבאר בתצ"א כיום : govmap

המבנה ובו הבאר המערבית, בריכת המים והשוקת המרכזית. בזמנו הגג של המבנה היה בנוי מרעפים.

הבריכה והשוקת נהרסו בימי המנדט. לאחר שחרור באר שבע ב-1948, הגג הוחלף לגג בטון, המבנה שופץ, החצר הורחבה, נבנתה חומה חדשה ונבנו בחצר שירותים עם בור ספיגה. המבנה שימש את עיריית באר שבע עד לשנות ה-60 של המאה ה-20.

שקתות להשקיית הסוסים של הצבא העות'מאני: באר שבע ואתריה - גדעון ביגר ואלי שילר

באר מס' 3

הבאר הפתוחה, כ-200 ירד מדרום-מזרח לבאר ה-5 (באר אברהם). כשביקרנו מצאנו באר סתומה. חפירה קלה בראש הבאר הספיקה כדי לחשוף את פי הבאר. הבאר עתיקה שכן ראינו בבירור את חריצי החבלים על האבנים.

הבאר והמבנים נהרסו ואין זכר בשטח.

מיקום הבאר בתצ"א כיום : govmap

צילום של המבנים ששימשו תחנות קמח וחמאם טורקי. המבנים הוקמו בשנת 1916 כאשר באר שבע הפכה למרכז צבאי חשוב ונקודת היערכות למתקפה על מצרים. הבאר ותחנת הקמח במבנה השמאלי; המבנה הימיני שימש כתחנת קמח, כחמאם וכמחסנים. המבנים שימשו את הצבא העות'מאני.

המבנים נהרסו כמבנים מסוכנים - כך סיפר לי גואל דרורי, יקיר העיר באר שבע.

שלמה ציזר -
נאמן שימור באר שבע

טחנות הקמח שהוקמו בידי התורכים בבאר שבע: באר שבע ואתריה גדעון ביגר ואלי שילר

שרידי מחנה בריטי בביר עסלוג' (באר משאבים)

במסגרת פריסת מחנות הצבא הבריטי בנגב, כשהחשש מפלישת גיסות רומל למצרים היה מוחשי, הוקם באזור ביר עסלוג' בסביבת 1942 מחנה צבאי ובצמוד לו, תחנת משטרת המדבר. המשטרה הוקמה על כביש באר שבע עוגיה אל חפיר (ניצנה), כיום התוואי החדש לכביש מס' 211.

במלחמת העולם ה-1, הוקמה בקרבת מקום, תחנת רכבת על תוואי המסילה שבנה הצבא התורכי לכיוון עוגיה אל חפיר (ניצנה) והלאה לכיוון קסיימה (סיני). התחנה פוצצה ע"י הבריטים ולא שרדה, חלק מבאר התחנה (ביר-אלמחטה) נמצא מול הכניסה לקיבוץ משאבי שדה. המחנה הבריטי בביר עסלוג' הוקם על שרידי מחנה תורכי ומרכז מנהלי לשבט הבדואי העזאזמה.

כיום, שרדה הבאר, מעליה מבנה מקורה ששוקם ע"י הקק"ל וכמה שרותי קרוסלה, לנוחיות חיילי צבא הוד מלכותו.

עפר יוגב

ביר עסלוג' באר משאבים: עפר יוגב

ביר עסלוג' שרותי קרוסלה: עפר יוגב

סיבוב חנה'לה

(כביש מיותר לכאורה שהפך לעמוד-שידרה יישובי)

כביש 241 ("כביש הרעב", צומת גילת – צומת מעון) נסלל לסירוגין בשנים 1943-1946, ברובו על-גבי משעול ותיק שכיוונו מזרח-מערב שבדיעבד חיבר את הנקודה הקרובה ביותר בכביש 25 לחאן יונס (בעוד שכביש 25, שהוא כביש באר שבע – עזה, נסלל בשנת 1937 – כפעולה איסטרטגית כנגד "המרד הערבי" = "מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט" - ברובו על דרך עות'מאנית מוסדרת). לאורך הדרך הרוחבית הזאת (שתתגלגל לכביש 241) היו מקורות-מים קבועים אחדים: באר באפיק נחל שמריה, ליד מטע האגבות; באר באפיק נחל פטיש, ממזרח לתחנת הרכבת באופקים - היא בַּיִר בּוֹרְקִי ("באר המצודה" בערבית משובשת, עקב קרבתה למצד על גבעה סמוכה); קבוצת בורות-מים ובאר בחורבת פטיש, מערבית לתחנת הרכבת באופקים; נביעות עין שלא-לה – היום עין-בשור אשר בפארק אשכול ובאר שופעת בחורבת מעון - היא בַּיִר מַעֲיָן. כביש הרעב המקורי, החולף על-פני מישורי חבל הבשור, הוא מטיבו כמעט ישר לכל אורכו מלבד פיתול חזק אחד החובק את מידרונה של התגבהות בדרכו, היום סמוך לכניסה אל מושב מסלול, מערבית לו. על פסגת ההתגבהות הזאת הוקמה בשנת 1922 "נקודת טריג" מס' 3 (המצויינת כ-Major 3) ברשת הטריגונומטרית הראשונה המודרנית של ארץ ישראל. M3 זאת מהווה פינה במשולש הראשי שממנו נמדדה כל המערכת הארצית. היום האבן וסיביבתה הפכו לנקודת-תצפית מעוצבת ומוסברת בביצוע קק"ל.

סיבת עיקול הכביש

בנקודה הזאת היא נוהגם של הבדווים המקומיים לקבור את מתייהם בהתגבהות הזאת - מקום נישא ובודד הנצפה מכל סביבתו שהכביש המנדטורי עקף אותו בחדות. סמוך ל"נקודת הטריג", ממזרח לה, קיימת חורבת מבנה שבאחת מהמפות הישנות מכונה "בית

"נקודת טריג" מס' 3 המצויינת כ-Major 3: עפר יוגב

הרצען" (בערבית); בזמנו הצעתי לנהל בחורבה חפירה ארכיאולוגית-לימודית עם תלמידי בית הספר הסמוך – שמא נוכל לזהות את משמעותו של שמה המסקרן... אגב, באותה מפה ישנה מראשית המאה ה-20 מצאתי כי האתר הזה שימש כעין מרכז לתפזורת של מבנים ולידם שטחי מטע, בארות ובריכות למי השקייה.

בשנות ה-80 חודש תוואי הכביש הוותיק והעיקול הזה תוכנן להתמתן מאוד. כאשר התברר לי, לפי מתאָר יתדות הסימון, כי הכביש המחודש אמור לחצות את הגבעה – פניתי למנהל העבודה במקום בעניין הקברים; הוא די-זלזל בי, אך כשהחלו לצוץ עצמות, הסכים להסיט את התוואי... עד אז, בכביש המנדטורי, רבים מכילי הרכב לא הצליחו "לקחת את הסיבוב" הזה וגלשו לשדה הסמוך.

הגדילה לעשות חנה'לה מקיבוץ גבולות (גילוי נאות: קרובת - משפחה שלי) וגלגלה בעיקול כמה וכמה פעמים את המכונית שבה נהגה. פגיעת הראש החמורה שלה אמנם נרפאה כליל (ויש אומרים: אף איזנה אותה במקצת...) אך מאז נותר אצלנו הכינוי לעיקול - "סיבוב חנה'לה"!

ומהיכן הגיע כינויו של הכביש "כביש הרעב"? בסוף שנות ה-30 ובראשית שנות ה-40 חלה בנגב בצורת חמורה ועדרי הבדווים החלו לגווע ברעב ובעקבותיהם גם בעליהם. לעזרת הבדווים הרעבים יזמה הממשלה, בין השאר, את הסלילה (המיותרת...) ושכרה אותם כפועלי-כביש על מנת שיוכלו לרכוש מזון, להם ולבעירם, בשכר שקבלו תמורת עבודתם. והנה, בחורף 1946 שבו סוף-סוף הגשמים החסרים, שוב צמחו עשבי המרעה וכל הבדווים נטשו את הכביש וחזרו לעדריהם. מאחר והסלילה החלה במזרח – כך הכביש לא נסתיים לעולם והגיע רק עד לחורבת מעון, וכך גם דבק בו אז הכינוי "הכביש שלא מוביל לשום מקום"...

דרך אגב, "כביש הרעב", כרוב הכבישים המנדטוריים, נסלל מתשתית של "סולינג", לאמור – בסיס של גושי-אבן צמודים במיצג אנכי וביניהם מילוי של גזיזי האבן שנוצרו מפעולת הסיתות ומשני צדדיו לאורכו אבני-שוליים בולטות; שכבת האספלט נוספה לו רק כתריסר שנים מאוחר יותר ועד אז – החסים על צמיגי מכוניותיהם נהגו לנוע לצידו ולא עליו... בשנות ה-80 הוא כבר נבלע כמעט כליל בתוואי הכביש המחודש, מלבד שני קטעים קצרים שניתן להבחין בהם כיום את תוואי הסולינג: האחד ליד ההתגבהות שעליה הציון M3 והשניה צפונית לקיבוץ ניר עוז, בתחומי חורבת מעון.

"כביש הרעב" (אשר כינויו זכה, ברבות הימים, לפרשנויות מצחיקות כגון "שיבוש של הכינוי 'כביש הרב', על-שם הרב של סעד" וכדומות לו...), זכה שקיומו הוכח כחינוי בהקמת המושבים הראשונים בחבל הבשור וכן בייסוד העיר אופקים.

השלמות היסטוריות, תצפיות-נוף והדגשים מקומיים – ניתן לקרוא כמוסף בפוסט "וינקוהו דבש מסלע" באתר שלי ("אבני גזית"); על תולדותיו של המעבר על נחל בשור – מפורט בפוסט "גשר על מים סוערים" באתר.

נ"ב: ציפור קטנה לחשה לי כי העיקול המכונה בפי "סיבוב חנה'לה" זכה באזורנו לכינויים אחרים, גם-כן על שמות נפגעים נוספים...

דן גזית - קיבוץ גבולות

אשקלון – תבורכי אשקלון – כי חדשת בבת צחוק נעורייד

בין השירים היפים של שושנה דמארי, קיים גם השיר על אשקלון. את השיר כתב יחיאל מוהר, הלחין וילנסקי, וכאמור, שרה שושנה דמארי.

לפני כמה שנים עבדה הפקה על שירי שושנה דמארי. תמהתי, קיוויתי שיהיה מי שיזכור את השיר הזה ויחדש אותו. חשבת, שאם "אני מצפת" זכה לחידוש, למה ש"אשקלון, תבורכי אשקלון", לא יזכה לחידוש. הוא לא זכה!!

נדמה, שהשיר במובן מסוים מצביע על התופעה: "העיר אשקלון, אינה מקבלת את היחס הראוי לה". בשורות הבאות אפשר לכם הצצה על אחת השכונות המעניינות של העיר אשקלון. שכונה, אשר ראוייה בהחלט לביקור ולסיור.

בימי הקיץ החמים, אציע לכם טיול ערבית במרכז אפרידר ובסמוך לו. תפתיעו את עצמכם, ובואו לטיול ערב באפרידר – אשקלון.

החולמים אחר החול:

נתחיל בהתחלה: די סמוך לתום מלחמת העצמאות, הגיעה לישראל משלחת מטעם: "קרן יהודי דרום אפריקה למען קורבנות המלחמה" ובאמתחתה כמיליון לירות שטרלינג (סכום עתק באותם ימים). הם חיפשו דרך להשקיע בישראל ולבנות עיר חדשה בישראל בכסף זה. גולדה, שהייתה אז שרת העבודה, הצמידה להם ליווי וביחד יצאו לירושלים וסביבתה, טבעון וסביבתה, וחולות אשקלון.

המושל הצבאי של מגידל נתן להם גייפ וליווי. הם עלו על גג בניין המשטרה הבריטית, שהיה המבנה היחידי באזור וראו את הדיונות הזהובות ואת הבוסתנים העזובים והחליטו - נשארים כאן.

וכמו חזיון היה להם: עלה וצץ הפסוק מתוך צפניה, המדבר על תקומת אשקלון היהודית:

וְהָיָה חֶבֶל לְשֹׂאֲרֵי בַיִת יְהוָה עֲלֵיהֶם יִרְעֹן בְּבִתֵּי אֲשֶׁקְלוֹן בְּעָרְבַי יִרְבְּצוּן כִּי יִפְקְדֶם ה' אֱלֹהֵיהֶם וְשָׁב שְׁבִיתָם (צפניה ב', ז').

חלף זמן מועט והם התחילו לבנות את אפרידר, עיר גנים בחולות הזהובים של הדרום.

מתכנני השכונה היו אדריכלים דרום-אפריקאים, אשר הביאו אתם מסורת תכנון ערי גנים. אפרידר נבנתה במעין מעגל כשהבתים בהיקף החיצוני, במרכז המעגל רחבת דשא ענקית המתחילה מחוץ הים, עולה למעלה לכיכר צפונה, ומשם מזרחה עד היציאה מהעיר. כך יכלה בריזת שעות אחר הצהרים לעבור מהים אל תוך העיר.

אפרידר (ששמה מעיד על מוצא בניה: אפרי – אפריקה, דר – דרום) משכה אליה את מי שחיפש את ארץ ישראל האחרת, החדשה, שטופת השמש והאור.

הגיעו לכאן עוזבי קיבוצים, בני מאה שערים אשר חיפשו מפלט מהעיר הסגורה וכמובן אנגלו-סקסים.

נזכיר שניים מתושבי השכונה, אשר הסיור

שלנו ילווה בדמותם ובמעשיהם: הנשיא יצחק בן צבי ורעייתו רחל ינאית, והעיתונאית והסופרת לאה אתגר, אשר תיארה את ימי נעוריה ברומן: "עיר על הים" (מומלץ ביותר).

פרסום חברת 'אפרידר' על הקמתה של "אשקלון החדשה": תיק תיעוד מרכז 'אפרידר' אדר' גיורא סולר

נצא לדרך...

נתחיל את הסיור שלנו במרכז אפרידר ליד מגדל השעון (תוכלו לחנות ברחוב אורט, מאחורי תחנת הדלק). מרכז אפרידר הוא מרכז השכונה. מתכנני אפרידר בנו כאן מרכז מסחרי תיירותי, וכמו בערים גדולות בעולם - בנו מגדל - שעון. בסמוך לו בתי קפה (שבאחד מהם נסיים את הסיור: "קפה מעדן"), רחבת דשא לאירועים, חנויות בוטיק קטנות, בית-עם לאירועים ולתערוכות ובחצרו פטיו, אשר הפך לימים לחצר ארכיאולוגית.

מגדל השעון: תיק תיעוד מרכז 'אפרידר' אדר' גיורא סולר

שושנה ששרה:

כשאנו כאן, בסמוך לשעון, לקפה הנשיא ולקפה מעדן, נביט לכיוון הדשא ונראה את מעקה האבן והמתכת. כאן עמדה שושנה דמארי, ושרה את השיר: "אשקלון, תבורכי, אשקלון". היה זה ב-1954, עת נערך פסטיבל אשקלון אשר נמשך שבוע ימים. את האירוע כיבדו בנוכחותם ראש הממשלה בן גוריון, שרת העבודה גולדה מאיר, הנשיא בן צבי ועוד מכובדים.

אתה קורא אפריקאנס:

נעלה במדרגות לכיוון בית העם ונפגוש שלט בן שלוש צלעות. על השלט מופיעים פסוקים מהנביא ישעיהו המדברים על הגאולה. השלט כתוב בשלוש שפות: עברית, אנגלית ואפריקנס, עדות אילמת למייסדי השכונה. בסמוך רחבת דשא גדולה ובקצה שלה במה מוגבהת; בימים עברו (ואולי גם בעתיד), התקיימו כאן תערוכות שונות ואף מופעי מוזיקה.

בית העם – וחצר הסרקופגים:

בית העם לפנינו ולצידו חצר הפטיו, בה מוצגים ממצאים שונים, ביניהם שני סרקופגים גדולים ויפים. בספרה: "עיר על היס", מספרת לאה אתגר על חוויות נעורים שלה, עת הכריז הנשיא בן צבי, על תחרות זמר לעדות ישראל השונות. משפחתה של לאה אתגר השתתפה בתור נציגי עדות אשכנז, כשהם שרים את שירי השבת שלהם. אתגר מספרת כי זכו במקום הראשון, יתכן והדבר נובע מכך שזמירות אלו היו מוכרות לנשיא בן צבי מבית הוריו.

חטיפת פרספונה:

נכנס לחצר הפטיו; כאמור מוצגים כאן ממצאים שונים, ביניהם שני ארונות קבורה (סרקופגים) מהמפוארים שנמצאו בארץ. על הארונות מגולפים נושאים מהמיתולוגיה הקלאסית העוסקים במוות. בארון האחד מוצג סיפור חטיפת פרספונה, ואילו בשני - מלחמתם של היוונים בברבריים. פרופ' אבי יונה, שחקר את הארונות, מציין שהסרקופגים של אשקלון הם מהיפים שנמצאו בארץ.

הדשא הגדול – ושעוני השמש של תומרקין:

נחזור לכיכר השעון ונחצה את הכביש אל הדשא הגדול. כאמור, מכאן אל הים - הנוף אמור להיות פתוח לכיוון מערב וכן מזרחה ליציאה מהעיר, וכך להזרים רוח נעימה בשעות אחר הצהריים. נשים לב לשני דברים: לשעוני השמש ולבריכה היבשה.

בראשו של הדשא מיצג פיסול סביבתי של האמן יגאל תומרקין. מיצג זה "מתכתב" עם מגדל השעון, כי כל מה שאנו רואים כאן הם שעוני שמש. התבוננו היטב, חפשו את הצל ואת השעה. אם כבר הזכרנו את השעונים - שימו לב כי ממול קיים מבנה מסחרי. בעבר, במקום היה "קולנוע רחל". את הקולנוע הרסו ובנו את המרכז המסחרי.

המבנה הוא בעל שני מגדלים עם קירוי של רעפים אדומות. מגדלים אלו "מתכתבים" עם מגדל השעון. בסמוך לשעוני השמש, קיימים שרידי בריכת מים. לצערי, הברכה ריקה והרוסה. בעבר, בבריכה זאת וברעותה שהייתה בכיכר - היו מים, צמחי מים ואף דגי נוי. עם השנים הוזנחו הבריכות והשימוש בהם הופסק. יש לקוות כי פרנסי העיר יחדשו ימיהן כקדם.

הנביא צפניה:

נחצה את הכביש חזרה, לכיוון כיכר צפניה. במרכז הכיכר, בסמוך לכותרת-אבן הניצבת על הדום-אבן, קיים שלט - אבן ובו אותו פסוק מצפניה המדבר על תקומת ישראל באשקלון.

אני אוהב לדמיין את יוזמי אפרידר, שם על גג בניין המשטרה הבריטית - זו שאמורה לעצור ספינות מעפילים, מביטים מאופק לאופק, מים ועד חול, בוסתן וחורבה, עומדים והוזים את הפסוק מצפניה, וקוראים לכיכר על שם הפסוק הזה:

וְהָיָה חֶבְלֵי לְשֹׁאֲרֵי בְּיַת יְהוּדָה
עָלֵי הַיָּם יִרְעוּן בְּבִתֵּי אֲשֶׁקְלוֹן
בְּעָרֵב יִרְבְּצוּן כִּי יִפְקְדֵם
ה' אֱלֹהֵיהֶם וְשָׁב שְׁבִיתָם (צפניה
ב', ז').

בוני המבנה רצו לעצור את הגעתם של יהודים לארץ ישראל – ויוזמי השכונה רוצים להביא יהודים לארץ ישראל, איך שגלגל מסתובב בעולם....

קפה מעדן:

זוכרים שאמרתי לכם, שאני אוהב לסיים בקפה מעדן?

הנה הגיע הרגע, קפה מעדן, מתנחל כאן משנות החמישים. אני אוהב להזמין קפה ולראות בעיני רוחי את הגבירות הדרום-אפריקאיות יושבות כאן,

ככובעים רחבי תיתורה, מזמינות קפה עם קצת חלב בצד קרואסון עם חמאה וסוכרזית.

כאן מסתיים סיורנו.

חצר הסרטופגים מרכז אפרידר : יורם טויטו

יורם טויטו -

מיזם תיירותי סיפור מסע,

מומחה לאשקלון וסביבתה

הפעילות המנדטורית והקמת מחנות הצבא במישור החוף

טרם פרוץ מלחמת העולם השנייה, ב-1/9/1939, היה הצבא הבריטי פרוס בארץ-ישראל באופן מצומצם יחסית שלא תאם את המשימות שהוטלו עליו עם פרוץ המלחמה. מצבת הכוחות הבריטיים ערב המלחמה גדלה באופן משמעותי בין השנים 1936-1939, עקב המאורעות, אך הרכב הכוחות לא התאים להיערכות בפני לחימה בצבאות סדירים כצבאות איטליה וגרמניה. עוד לפני פרוץ המלחמה בספטמבר 1939, משגברה המתיחות הבינלאומית, הוגדרה ארץ-ישראל כחלק מתוכנית ההגנה הבריטית הכוללת של מצרים והאינטרסים הבריטיים בה.

תחילת מלחמת העולם השנייה עמדה בסימן של ניצחונות-בזק גרמניים שהביאו בשיאן לכיבוש צרפת על ידי כוחות גרמניה ב-1940 ולחשש כבד בצמרת השלטון הבריטי מפלישה גרמנית לבריטניה. חשש זה הביא להערכות במפקדת הכוחות הבריטיים במזרח-התיכון לתחזיות קשות של מרידת אלמנטים ערביים פרו-גרמניים ושל התקפות איטלקיות וגרמניות על אינטרסים בריטיים במזרח-התיכון.

ההערכות לקראת תחזיות קשות אלו הביאה גם לשינוי בהגדרת תפקידו של הצבא הבריטי בארץ-ישראל, כלומר - לשמש כמערך הגנה כנגד איומי הפלישה של צבאות הציר (גרמניה ואיטליה), באמצעות בניית בסיסי צבא ברחבי הארץ, בעיקר בדרומה (כגון ג'וליס ורפי וכן) למקם את פיקוד הצי הבריטי בנמל חיפה ולהיערך למענה לוגיסטי לצי הבריטי במימי הים התיכון ולכלל הצבא הבריטי.

ההערכות לקראת תחזיות קשות אלו הביאה גם לשינוי בהגדרת תפקידו של הצבא הבריטי בארץ-ישראל, כלומר - לשמש כמערך הגנה כנגד איומי הפלישה של צבאות הציר (גרמניה ואיטליה), באמצעות בניית בסיסי צבא ברחבי הארץ, בעיקר בדרומה כגון ג'וליס וכן למקם את פיקוד הצי הבריטי בנמל חיפה ולהיערך למענה לוגיסטי לצי הבריטי במימי הים התיכון ולכלל הצבא הבריטי.

בסיסי הצבא הרבים שהוקמו במהלך מלחמת העולם נפרסו בעיקר בעמקים, בשרון, בדרום יהודה וכן באזור עזה ורפיח. הם מוקמו בנקודות מפתח אסטרטגיות לאורך נתיבי היבשה שחצו את ארץ-ישראל. תנופת בנייה זאת והביקוש לציוד צבאי גדל והולך, הביאו להוצאת הארץ ממעגל האבטלה שהייתה בו ערב המלחמה. נוסף לכך, תרמו המחנות הצבאיים שהוקמו סמוך למושבות היהודיות, לחיזוקן ולמניעת הגירה שלילית מהן. תפקיד חשוב היה לחברת "סולל-בונה" בבניית מחנות הצבא: על פי דרישת השלטונות הבריטיים, נוסף לפועלים יהודים, היא העסיקה גם פועלים ערבים וכן רכשה

הכניסה למחנה גוליס 1980: אתר נוסטלגיה

חומרי גלם ואספקה במגזר הערבי.

תפקיד חשוב בהגדרת המשימות של כוחות בריטניה בארץ-ישראל היה לחיל האוויר המלכותי (R.A.F). נוסף לתפקידיו בסיוע בשמירת החוק והסדר בארץ-ישראל ובסיוע לצי הבריטי בתפיסת אניות מעפילים יהודיים. כן היה על חיל האוויר להגן על המרחב האווירי של ארץ-ישראל בייחוד מפני התקפות אוויריות של מטוסים איטלקיים, שהיה חשש שינסו לפגוע במתקנים אסטרטגיים, כגון בתי הזיקוק בחיפה.

בניית המחנות

מבין החברות שבנו את שדות התעופה הייתה גם חברת "סולל-בונה". המחנה הראשון שבנתה היה תל-נוף. בניסיון שצברה, הרחיבה את שדה התעופה בלוד להמראת מפציצים ששימשו את חיל האוויר האמריקאי וכן בנתה את שדה בתעופה בקסטינה (חצור). במרחב הגיאוגרפי של המחקר, נבנו בשנים 1939-1942 מספר מחנות: חצור, יאסור וקסטינה, שבספרות ההיסטורית והמחקרית יש בלבול בשמותיהם, ולעתים קשה להבחין לאיזה מחנה ספציפי מתכוון המחקר.

ב-12/1939 נמסרה העבודה לבניית שדה התעופה בקסטינה לחברת "סולל-בונה". חוקרים טוענים שהעבודה נמסרה ל"סולל-בונה" בלא מכרז בשל הדחיפות הרבה. מקורות אחרים טוענים שהעבודה נמסרה לחברה לאחר שזכתה במכרז צבאי. "סולל-בונה" השלימה את בניית שדה התעופה תוך חצי שנה. כדי להחיש את הכשרת הקרקע הפציצו בשלב הראשון את השטח מן האוויר. בבניית השדה עבדו גם פלחים מהכפרים הסמוכים, שעזבו את עבודתם בעונת הקציר. דוד טוביהו, שהיה האחראי מטעם "סולל-בונה", ניסה לשכנעם שלא להפסיק את עבודת הבנייה בשל הלחץ הבריטי לסיים את בניית השדה, אך ללא הצלחה. הכפריים עזבו את העבודה למשך שבועיים להשלמת הקציר. העבודה המשותפת של יהודים וערבים במהלך הבנייה לא עברה על מי-מנוחות, מידי פעם פרצו תיגרות שהסתיימו לעתים גם בפצועים.

על הבונים היה מוטל לסלול כבישים בשטחי שדה התעופה בקסטינה וכן מבנים ומתקנים שונים. במהלך הבנייה עבדו במחנה כ-850 איש. הם התגוררו בתקופת הבנייה במחנה ב-107 צריפי עץ ופח, שהיו בנויים בשורות ברוחק 6 מטר זה מזה, ובין השורות שבילים ודרכים. רצפות המבנים היו עשויות בטון או מרצפות בטון. בכל צריף שוכנו בין 6 ל-10 פועלים, אשר לנו על הרצפה. הניקיון היה ניכר במחנה הפועלים ובמגוריהם. במחנה פעלו גם חדר אוכל, חדרי שירות ומרפאה שבה היו אחות ורופא. עם סיום הבנייה, כלל שדה התעופה שני מסלולי בטון מצטלבים, מגדל פיקוח קטן שניצב דרומית להצטלבות המסלולים וכן מבנים שונים. עם השלמת הבנייה נחשב מחנה זה לאחד היפים ומהמסודרים שנבנו בתקופה.

מטוס הליפקס: Yorkshire Air Museum

מחנות הצבא הבריטי בארץ-ישראל, ובהם שדות התעופה, לא פונו בתום מלחמת העולם השנייה כיוון שממשלת בריטניה ראתה בבסיסים אלה תחליף אפשרי ורצוי לבסיסים הבריטיים במצרים, זאת בשל דרישות גוברות והולכות של הלאומנים המצריים לפינוי הכוחות הבריטיים ממצרים. בנוסף לכך, מאבקו של היישוב היהודי נגד גזרות הספר הלבן לאחר תום מלחמת העולם השנייה הביא להגדלת מצבת הכוחות הבריטיים בארץ-ישראל. בשנת 1947 שירתו 18 שדות תעופה צבאיים את 37,000 אנשי חיל האוויר המלכותי,

כאשר שדה עקרון, עין שמר ורמת דוד היו הבסיסים הראשיים. במהלך מאבקו של היישוב היהודי הארץ נגד הספר הלבן, במסגרת תנועת המרי העברי, פעלו המחותרות בליל 25/2/1946 – "ליל האווירונים" – נגד כוחות חיל האוויר המלכותי הבריטי, וכוחות האצ"ל תקפו את בסיס חיל האוויר בחצור והשמידו מטוסי האליפקס. התקפה זאת הביאה להגברת אמצעי האבטחה במחנה וכן גרמה למתיחות בקרב החיילים הבריטיים שהתבטאה ביריות מפעם לפעם בשל חשש בלתי מבוסס.

מדיווחי שירות הידיעות של ארגון ההגנה בסוף 1947 מתברר, שאת מחנה יסור=חצור אבטחו 59 מנוטרי חיל התעופה המלכותי, כאשר כולם היו ערבים. מדיווחים אלה עולה שבמחנה ישבו כוחות בריטיים שונים; כוחות מבריגדת התותחנים, אשר להם בתי מלאכה במחנה על מנת לטפל ב-12 אווירונים קטנים הנמצאים באחריותם, הגדוד הראשון של הרויאל סאסקס, שהיה חיל רגלים ממונע והשתייך לבריגדה ה-61, מחלקה מגדוד הדאונים של הדיוויזיה המוטסת השישית, חלק של הארטילריה המלכותית השנייה וכן האסקודרון האווירי המבצעי ה-25. באותו דו"ח נמסר שהמחנה היה בנוי רובו ממבני לבנים ומיעוטו אוהלים.

ביבליוגרפיה

- אבנרי א' (1949), בשדות פלשת 1948, תל אביב: טברסקי
- אייל י' (1999), האינתיפאדה הראשונה, תל-אביב
- אמבר ע', אייל א' וכהן א' (1997), שורשי חיל-האוויר, תל-אביב
- בילצקי א' ואמסטר מ' (1956), בשנות חירום, תל-אביב
- גל ר' (2001), "פינוי מחנות צה"ל מאזורים אורבניים בשנות התשעים", קרקע, עמ' 30-45.
- גלבר י' (1990), מצדה – ההגנה על ארץ-ישראל במלחמת העולם השנייה, רמת-גן
- יונאי א' (1995), עליונות אווירית, ירושלים
- שבא ש' (1976), דרך במדבר, תל-אביב
- את"ה – ארכיון תולדות ההגנה, תל-אביב

ד"ר אבי ששון

מגדלי המים בבני עי"ש: ד"ר אבי ששון

ספרים חדשים במחוז

